

BALOG IVÁN:**ELTÉRŐ ÉS AZONOS ÉRDEKEK A NÉPI-URBÁNUS VISZONYBAN**

Az alábbiakban pusztán hipotéziseket lesz módomban felvázolni. A népies-urbánus konfliktus ugyanis attól lesz súlyos társadalmi probléma, hogy még az sem bizonyítható kielégítően, hogy létezik-e egyáltalán. Csak „nem zörög a haraszt” alapon, pletykákból, intrikákból és személyes tapasztalatból tudhatjuk, hogy az ellentét fennáll. Nincsenek azonban szociológiai vizsgálatok, amelyek ezt bizonyítanák vagy cáfolnák. A két székértábor vitája a publicisztikában is csak az 1948 előtti események tárgyalásakor vagy sanda utalások formájában jelenik meg, mintegy ezzel is demonstrálva, hogy az elmúlt 40 évben minden csoport inkább identitásának, elképzeléseinek elkendőzésében, mint nyílt megfogalmazásában volt érdekelt. Ezért nem tudom osztani azt az álláspontot, amely a két tábor nézetrendszerének sokszor nagyfokú hasonlósága, a demokratikus, baloldali értékek jórészt közös igénylése miatt úgy véli, hogy a nézeteltéréseknek nincs „objektív alapja”, csak szubjektív tévhitek, rossz reflexek vannak, s amennyiben pedig felvilágosult munkával ezeket leküzdjük, akkor a magyar progresszió összefogása megvalósítható. De azt a megközelítést sem tartom eléggé gyümölcsözőnek, amely a konkurens ideológiák eltérő hangsúlyaiából (a demokrácia ún. materiális, ill. formális felfogása, a nemzeti problematika eltérő kezelése) próbálja meg a különbségek gyökereit megragadni. Az alábbiakban ezért nem eszmetörténeti vagy ideológiakritikai, hanem tudásszociológiai aspektusból, valóságos társadalmi csoportok eltérő érdekeiből fakadó konfliktusként igyekszem a problémát értelmezni, amely semmivel sem kevésbé irracionális és torz a magyar társadalom struktúrájánál és érdekviszonyainál. Nem pártatlan békítőként vagy döntőbíróként, hanem zsidóságot vállaló, szabadelvű magyar állampolgárként szeretném megfogalmazni azt, hogy mit nem tudunk, és hangosan gondolkodni arról, hogy miért nem tudjuk. A terjedelmi korlátok arra kényszerítenek, hogy ne csak a bevezetőt fogjam rövidre, hanem a kérdés előtörténetére való visszatekintést is. Annyit kell és lehet erről megjegyezni, hogy a népies-urbánus viszály a Horthy-korszakban ellenzéki csoportok között keletkezett egy olyan tekintélyuralmi pluralista rendszerben, amely korlátozta az ellenzék működését. Az ellenzék egyes frakciói számára ezért túlzott mértékben volt fontos az illegális elkerülése.

Társadalmi szempontból ez különböző értelmiségi rétegek közötti konkurenciaharc volt, amelyet sajátos státuszinkonzisztenciák jellemeztek. A népi írók egy olyan elsőgenerációs értelmiségi proletariátusnak voltak a szószólói, amely iránt a szélesedő állami beavatkozás körülményei között egyre nőtt a munkaerőszükséglet, s amely a bürokrata középosztály egy olyan frakciójának volt a kliense (pártfogoltja), amely az 1933 után számára egyre kedvezőbb külpolitikai környezetben mind nagyobb sikerrel vette fel a harcot a hatalom újraelosztásáért. Az Új Szellemi Fronttól a Márciusi Frontig, majd a lillafüredi találkozóig vezető kacskaringós út azonban megmutatta, hogy ezen írócsoport krémje a kliensi helyzetből az elitbe való bekerülés

Az írás szerkesztett változata az 1989 okt. 5 én a Magyar zsidóság a Holocaust után c. budapesti konferencián elhangzott előadásnak.

irányába akkor sem tud kitörni, ha patrónusai a zsidó nagytőkés elitet és a hozzá kötődő urbanus középosztályi frakciót példátlan brutalitással eltakarították, hiszen a népieknek eleve csak a segédcsoport szerepét szánták. Míg a liberális-baloldali zsidó értelmiség nézeteit kifejező urbanusok osztályrésze 1945 előtt kezdetben a fokozódó üldöztetés, majd a történelem legszörnyűbb népirtása lett, a II. világháború után a helyzet megváltozott.

Míg korábban a népiek vezetőinek és követőinek utánpótlási bázisát az állami hierarchiába beleegyző, alsó és középszintű kulturális alkalmazottak, az urbanusoknál pedig a piachoz kötődő, szabadfoglalkozású magánegzisztenciák adták, addig az új rendszerben ez a szembeszökő különbség kényszerűen eltűnt.

A Rákosi-rendszer minden munkaerőt államosított, ami a népiek esetében nem, vetélytársaiknál azonban alapvetően új szituációt teremtett. Döntő változás volt az is, hogy a két szekértábor, „mint olyan”, átmenetileg — hasonlóan minden plurális szerveződéshez — megszűnt létezni a nyilvánosság porondján, utánpótlási köre viszont nagyfokú fluktuáción ment keresztül, hogy aztán a 60-as években új összetételben lépjen fel ismét. A népiek „reneszánszának” alapját az 50-es évek elsőgenerációs értelmiség kinevelését preferáló személyzeti politikája teremtette meg, amelynek hatása éppen a NÉKOSZ-mozgalom felszámolása után erősödött fel. Az ő esetükben tehát a világháború előtti strukturális pozíció termelődött újra — igaz, nem öröklés útján. Az urbanusok újatermelődéséhez a talajt viszont a szimbolikus tőkefajta bonyolult átalakulása készítette elő. E folyamat kezdetét a gazdasági tőke gyakran teljes vagy részleges elvesztésével egyidejűleg a magas kulturális tőke sikeres újraértékesítése jellemezte. Ezt ismert módon a politikai tőke hihetetlen mértékű felértékelődése tette lehetővé, mégpedig az egykori urbanusokénál jóval szélesebb, azoktól különböző zsidó származású rétegek számára is. Szintén új momentum az, hogy az utánpótlás bázisának ez a különbözősége bizonyos fokig az etnikai ercdet terén is megnyilvánult. A holocaust pusztítása ugyanis súlyos egyenlőtlenségeket teremtett a házassági piacon, s ez nagymértékben megnövelte a vegyesházasságok számát. (A későbbiekben látni fogjuk, hogy a redisztributív rendszer rendkívül alacsony integráló képessége miatt az említett átalakulások egy változatlanul szegregált térben mentek végbe, s emiatt a jórészt már félzsidókból és nemzsidókból álló urbanusok még ma is a „kényszerzsidóság” állapotába szorulnak.)

A magyar zsidóság számára a politikai tőke ugrásszerű gyarapodása az eddig relatíve legstabilabb státuszemelkedést hozta történelmünkben. A kulturális frakcióba történő átáramlás pedig már az 50-es években megkezdődött, majd 1956 után egyfajta reálpolitika jegyében kényszerűen is tovább folytatódott, de végül is sikeresen végbement. Ennek eredményeképpen becslésem szerint ma zsidóságunk nagyobb részt a kulturális elitben vagy a felső középosztályban foglalhat helyet. A későbbi neourbanus, de különösen a majdani neo-népiek nevezhető csoport felülreprezentált volt az 1956-os forradalom részvevőinek, majd az azt követő megtorlás áldozatainak sorában (fontos momentum, hogy a forradalom fő célkitűzéseinek alapul szolgáló ideológia igen közel áll az 1945 előtti baloldali populizmushoz!). A kádári konszolidáció idején eltekintettek a zsidó származásúak politikai szerepeltetésétől, és közel 20 évig keményen visszaszorították a rendszer stabilitása szempontjából életveszélyesnek mutakozó nacionalizmust — a népi mozgalom egyik fő eszmei jellemzőjét. A két konkurens csoport újatermelődésének feltételei azonban már közvetlenül a forradalom leverése után kezdtek kialakulni.

Ezek közül a legfontosabb az volt, hogy a konszolidáció szellemében a politikai megbízhatóság mellé a káderkiválasztás szempontjai sorába egyre inkább felzárkóztak a szaktudás. Az ezt dokumentáló iskolai bizonyítványok a karrier nélkülözhetetlen legitimációs eszközei lettek. Mindez fokozatosan a konkurrenciaharc terepévé vált, párhuzamosan azzal, ahogy az iskoláztatás (a felvételinél a származási különbségek eltörlése következtében is) egyre inkább kiszélesedett. Így a bizonyítványok fokozódó mértékben inflálódtak a képzett munkaerő amúgy is egyre nehezebben

Nemcsak a népiek léthelyzete értelmezhető azonban abban a kontextusban, amelyet a kulturális hiánygazdaság teremt azzal, hogy beválthatatlanná teszi a szak tudást mint érdemet dokumentáló bizonyítványokat, ezáltal szükségletet teremt a reprezentatív-szimbolikus „hozzárendelt érdemek” fiktív meritokráciája iránt. Az urbánus értelmiség esetében az egyik fő érdem az információs fölényvel alátámasztott, magasabb örökölt kulturális tőke, valamint a nyugati mintakövetés, az „européerség”. Ehhez járul — a merev, szögletes, vidékies viselkedéssel szembeállítva — a könnyed, fesztelen, ironikus magatartás, amely ugyancsak a rendies exkluzivitás eszköze, hiszen eltanulhatatlan és megfoghatatlan dolog.

Mint már említettem, egyáltalán nem magától értendő, hogy az „urbánus” és a „zsidó” fogalma közé miért tesz egyenlőségjelet a köztudat. Ugy is feltehetjük a kérdést: mi az oka annak, hogy most már nemcsak a zsidók asszimilációjáról, hanem zsidókhoz, zsidóságba történő asszimilációról is beszélhetünk úgy, hogy közben az elszigetelt zárványhelyzet fennmarad? Nos, azok a gyökeresen eltérő tapasztalatok, amelyeket zsidók és nemzsidók a II. világháborúról szereztek, státuszkijelölő funkciót nyertek egy olyan felülről átpolitizált rendszerben, amelyben a mobilitási esélyeket döntő mértékben határozták meg a politikai attitűdök, a tagadni kívánt múlthoz való viszonyulás.

A történelem eltérő érzékelése, megítélése változatlanul láthatatlan cordone sanitaire-t von a két rivális csoport köré. A zsidóság — üldöztetéseinek örökös kollektív sértettje — helyzetét mindig a múlt prizmáján áttörve szemléli. Mivel egy teljesen védtelen kisebbség elleni atrocitásokhoz a nemzsidó gazdanép kis töredékének aktív közreműködése is elég, a passzív többség pedig közömbös, vagyis saját felfogása szerint védtelen marad, ezért az utóbbiak a zsidóságot mindig a jelen szemszögéből, a holocaustról tudomást nem véve szemlélik. Ezért érthetetlen a nemzsidók számára, hogy egy olyan zsidókat érintő megjegyzés, amely az egyébként is eldurvult, acsarkodó közhangulatban szerintük nem számít sértőbbnek, mint az autósoknak a gyalogosok fejéhez vágott gorombaságai, miért azt a reakciót váltja ki a zsidókból, hogy „ezek már megint kezdik”, lefordítva: verbális szolidaritást vállalnak egy népirtó gyakorlattal. Erre pedig kész az ellenreakció: a zsidóság továbbra is ragaszkodik a „fasiszta nép”-vádhoz. Való igaz: ahol nincsenek valós teljesítmény kritériumok, ott senki sem hivatkozhat ellenőrizhető módon arra, hogy ő maga mi jót vitt véghez, csak azt dokumentálhatja, hogy mi rosszat tettek ellene. Így lesz a sérelmekből sérelmi politika, a mártíriumból pedig mártírológia, ami egyben a múlt bűneivel való szembenézést, a morális felelősség racionális vitában történő megtárgyalását is lehetetlenné teszi. A morál ugyanis csúnyán lezúllik ott, ahol az érvelések erkölcsi tartalma a fiktív meritokrácia erőterében összekeveredik a nyíltan senkítől sem vállalt érdekérvényesítéssel.

Vegyük észre azt is, hogy ahol a mobilitás a személyes kapcsolatok függvénye, ott egy antiszemitanak ítélt megjegyzés a „pikszisből” való kiesést jelentheti, s az ilyesminek sokkal nagyobb a tétje, mint pl. a tótokon való gúnyolódásnak. A hazai zsidóasszimiláció kritériumai körébe pedig ma is beleértődik az antiszemitizmus eltűrése, hiszen a zsidóellenességre való tiltakozó reagálás csak azt bizonyítja, hogy emberünk még mindig a zsidókhoz húz, tehát nem eléggé magyar érzelmű. Egyben itt érhetjük tetten annak a motivációját is, hogy milyen érdekek állnak a kulturális elit egy csoportjának nemzetidegenné nyilvánítása mögött. A nemzetállami legitimitáció ugyanis egy idegen származású elit jelenlétét belső gyarmatosításnak minősítheti, tehát a rivális frakció idegenként való leleplezése az elitek konkurrálása során felhasználható.

Ez az a kihívás, amelyre a magyar zsidóság kezdetben egy olyan kurzusban keresett választ, amely bármilyen szenvedéseket is okozott sokuk számára, a nemzeti partikularizmus feléledését legalább 20 évre kizárta.

A második kihívást az jelentette, hogy az 1968-as gazdasági reform után

veszélybe került az a központi szerep, amelyet a piacmentes, tisztán redisztributív rendszerben az értelmiség birtokol. Az urbánus elit legkiválóbbjai a helyzetre kezdetben tévesen reagáltak: a kádárista rendszerlegitimáció szempontjából feleslegessé vált marxizmus reneszánszával kísérleteztek. Később nyúltak csak a második, helyesnek bizonyult megoldáshoz, amely immár nem a partikularitás elfojtását, hanem nyílt artikulálását írta elő a klasszikus, arisztokratikus szabadelvűség szellemében. Ez az ideológia sikerrel védelmezi egy kisebbségi származású elit érdekeit, miközben szembefordul az azt veszélyeztető, többségi uralommal fenyegető modern tömegdemokráciákkal.

A felemelkedő vállalkozói középosztály konkurrenciaharcától fenyegetett értelmiségi elit e stratégiáját a legkisebb rossznak, tehát sikeresnek kell tekintenünk még akkor is, ha ez a Horthy-korszakra emlékeztető módon — egy, a nyugati imáge-át jelen esetben a súlyos eladósodás miatt javítani kényszerülő tekintélyuralmi rendszerben történik, amelynek represszióját sokszor csak az egykori politikai elitezhez fűződő kapcsolatok révén sikerült mérsékelni. (Ne feledjük, hogy minél magasabb társadalmi rétegben vagyunk, a szociális tőke természete annál inkább elrejtőzik a kívülállók, de az érdekeltek szeme elől is! A kapcsolatok érdekjellege észrevétlenül belesímul az elit-státusz elleplezésére alkalmas kulturális szimbólumok sokaságába.)

Volt és van az ellenzéknek végül olyan frakciója is, amely kisebbségi léthelyzetét paternalisztikus módon hátrányos helyzetű kisebbségekre (szegények, cigányok) vetíti ki. (Jellemző módon a népiek a cigánykérdés urbánus felkarolását, ellenlábasaik pedig az ún. erdélyi lobby patronálását kölcsönösen egyfajta trójai falónak tekintik.)

Összegzésül megállapíthatjuk, hogy a két világháború közötti, nyugati mintákat követő urbánus ideológiák újrafelfedezésével a csoport alkalmassá vált arra, hogy egy pusztán származási alapon és esetleg lobby-érdekek szerint összefüggő konglomerátumból határozott programmal, társadalomképpel rendelkező szervezetek, mozgalmak szövetségévé lépjön elő.

Ugyanakkor meg kell mondanunk azt is, hogy ebben a folyamatban a népi tábor előrébb tart. Ők messzebb jutottak a politizáció, az illegális látens párt-státuszon túllépés folyamatában. A parlamenti választásokon azért is lehetnek előnyben, mert különösen vidéken tanárként, népművelőként már szervezői, véleményformálói tapasztalatra tettek szert, ami az urbánusoknál hiányzik. Ahol a vidéki Magyarország preferálása nemcsak a vidékről Pestre feljött népiek jelszava, ott az antiszemitizmus csökkenésére is van esély, hiszen vidéken a zsidókérdés a kevésbé közvetlen érdekcsoport-összeütközések miatt kevésbé exponált. Nagy előny a 30-as évekhez képest, hogy az urbánusok most nem egy elszegényedett középosztállyal néznek szembe. Főként a vidéki MDF-es és reformkörü szervezetek egy olyan, leginkább a reformkori köznemességhez hasonló réteg vezetése alatt állnak, amelynek léte nemcsak az első, hanem bizonyos fokig a második gazdasághoz is kötött, és így biztosabb háttérrel rendelkezők lehetnek sorompóba a privilégiumok újraelosztásáért folyó harcban. Ha netán sikerülne elkerülni, hogy várható választási győzelmük után a pluralista reneszánsz egy korporatív, bonapartista-peronista rendszer kiépülésébe torkolljon, akkor megnyílik annak a lehetősége, hogy az immár egykori szekérvárak ne csak a pártállam felszámolására kössenek átmeneti, taktikai szövetséget, hanem a racionálisan feltárt érdekek alapján bármely más konkrét kérdésben is. Ez esetben pedig megjelenhetnének azok a főlérendelt célok, amelyek a szociálpszichológia tanulása szerint — amint azt 1956-ban már láthattuk — csökkenthetik a csoportközi előítéleteket. Egy ilyen helyzetben pedig a kérdéssel foglalkozó kutatóknak már nem kellene azon sópáncolni, hogy mi mindent nem tud.